

ЛИТЕРАТУРА

1. Введение в литературоведение : Учеб. для филол. спец. ун-тов / [Поспелов Г. Н., Николаев П. А., Волков И. Ф. и др.] ; под. ред. Г. Н. Поспелова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1988. – 528 с.
2. Лотман Ю. М. Биография писателя. Статьи и заметки. «Евгений Онегин». Комментарий / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб. – 2003. – 848 с.
3. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений : В 17 т. / А. С. Пушкин. – М. : Воскресенье, 1994–
Т. 6 : Евгений Онегин. – 1995. – 700 с.
4. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский – М. : Аспект-пресс, 1996. – 243 с.

УДК 10.02.21

*Карацук А.Я.
(Київ, Україна)*

МЕТОДИ І ПІДХОДИ ДО ПРИКЛАДНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

(лексико-і текстоцентричні підходи у лінгвістичних дослідженнях)

Стаття присвячена розгляду лексико-і текстоцентричного підходу при дослідженні тексту як системи, що ґрунтується на виділенні і систематизації утворюючих її об'єктів і структур та побудові формальних моделей.

Ключові слова: *текстоцентричний та лексико центричний підходи, семасіологія, лінгвістичне моделювання.*

Статья посвящена рассмотрению лексико-и текстоцентрического подхода при исследовании текста как системы, основанной на выделении и систематизации образующих ее объектов и структур и построению формальных моделей.

Ключевые слова: *текстоцентрический и лексикоцентрический подходы, семасиология, лингвистическое моделирование.*

The article deals with the lexical and text based approaches in the study of the text as a system based on the selection and ordering of its constituent objects and structures and the construction of formal models.

Keywords: *lexical and text based approaches, semasiology, linguistic modeling.*

Дослідження тексту як системи, що ґрунтується на виділенні і систематизації утворюючих її об'єктів і структур та побудові формальних моделей, вимагає обов'язковий аналіз загальнотеоретичних підходів до трактування значення та обґрунтування підходу, оскільки мовознавство до цих пір не дає універсального і однозначної відповіді на питан-

© *Карацук А.Я., 2011*

ня про те, як трактувати лінгвістичне значення, що невід'ємну частину мовної системи.

Не існує єдиної загальнотеоретичної основи, на фундаменті якої можна було б розробити строгу, єдину і достовірну методологію, тобто таку сукупність методик дослідження, яка забезпечувала б об'єктивно надійні результати.

Щоб відповісти на питання про те, що є об'єктом аналізу в семасіологічному дослідженні, необхідно порівняти два істотно різних підходи до вивчення значення, лексико-центричний і тексто-центричний, оскільки вибір об'єкта при кожному з них сильно відрізняється.

Крім того, короткий критичний огляд як лексикоцентричної, так і текстоцентричної семасіології допоможе повніше представити наукове тло проведеного дослідження.

Об'єктивна складність багатьох як центральних, так і периферійних, положень семасіології призводить до того, що ця область мовознавства продовжує залишатися в центрі уваги лінгвістів самих різних напрямків [2]. При цьому намічаються дві основні лінії, два підходи, що виявляються як тільки перед семасіологією ставиться питання про те, де слід шукати значення, чи що є об'єктом семасіологічного дослідження: одиниця мови - слово [3] або одиниця мови - висловлювання. Інакше кажучи, чи визнає він семантичну автономність слова або вважає, що слово має (набуває) значення тільки в поєднанні з іншими словами, тобто в продукуванні мовлення.

Оскільки проблема онтології матеріалу семасіологічного дослідження є похідною від загальної проблеми, яка визначається питанням «де і як існує мова?», Представляється необхідним, хоча б у самому стислому вигляді, викласти пов'язані з цим питанням основні вихідні положення лексико-центричної і текстоцентричної семасіології.

Лексико-центрична семасіологія так відповідає на поставлене вище питання: мова дійсно і повно існує в мовленні. Вона являє собою специфічне явище і існує в мовленні особливим чином: зовнішню сторону мови, реальну звукову матерію слід чітко відмежовувати від «звукових образів», відбитків реальних звучань у свідомості. Внутрішня сторона мови, утворена значеннями його одиниць, зв'язується як з реальним звучанням в мовленні, так і з відображенням цього звучання у свідомості мовця у вигляді «звукових образів». Уміння пов'язувати значення зі звуковими образами є знання мови. Знання одиниць мови необхідно для їх відтворення, але воно другорядне, похідне по відношенню до об'єктивного існування мови в мовленні, бо відображення мови в свідомості людини відбувається тільки шляхом виділення одиниць мови з реально-звукової мови. Значення будь-якої мовної одиниці як внутрішня її сторона остільки й існує, оскільки це значення відомо тим хто спілкується.

З іншого боку, з'єднання звучання зі значенням не є просте з'єднання, проста «асоціація» [4], тому що на основі безпосереднього зіткнення з дійсністю і відображення її, звучання бере участь у формуванні значень. Значення набувають той чи інший вид і характер під впливом екстралінгвістичних (зокрема, соціальних) особливостей суспільного життя даного колективу. Саме через це звучання колектив спрямовує процес утворення того або іншого значення даної мовної одиниці у свідомості індивіда, передаючи йому свій досвід, включаючи досвід попередніх поколінь [5]. Утворене таким чином в індивідуальній свідомості значення виявляється в своїй основі не індивідуальним, а громадським явищем. Таким чином, під «значенням» прихильник лексико-центричного підходу розуміє таке відображення в свідомості предмета дійсності (явища, відносини,

якості, процесу), яке стає фактом мови внаслідок того, що між ним і реалізуючим його певним звучанням встановлюється постійний і нерозривний зв'язок. Це відображення дійсності входить в структуру слова (морфеми і т.п.) в якості його внутрішньої сторони (змісту), по відношенню до якої звучання даної мовної одиниці є матеріальною оболонкою, необхідною не тільки для вираження значення, а й для самого його виникнення, формування, існування та розвитку [7]. Іншими словами, лексикоцентрист виходить з того, що значення органічно входить у мову, є його частиною.

Звичайно, зараз ніхто вже не сумнівається в необхідності розрізняти мову і мовлення, бо без цього розрізнення наука про мову як про найважливіший засіб спілкування людей існувати не може. Мовлення це реальність мови. Вона є не тільки засобом спілкування, але і застосуванням цього засобу (мовної акт - конкретний процес говоріння) і його продуктом (мовленнєвий твір - продукт мовного акту) [8].

Текстоцентрична семасіологія теж розрізняє мову і мовлення, або, користуючись термінологією Н. Хомського, ділить лінгвістичні факти на такі що відносяться до сфери «компетентності» (competence) і до сфери «виконання», «performance». Однак співвідношення між ними інше, ніж в дихотомії, мова - мовлення. «Компетентність» має справу з іманентними мовними моделями, конструктами, які виявляються вченим-мовознавцем гіпотетико-дедуктивним методом, який відкидає необхідність звернення до емпіричної мовної реальності (за винятком прийому верифікації шляхом опитування інформантів). «Виконання» ж взагалі не повинно стосуватися лінгвіста, тому що жива мова, реалізується в незліченних мовних творах - це така область дослідження, яка належить до психології та інших наук, а ніяк не до мовознавства.

На цій підставі мовлення взагалі виключається з рамок лінгвістичного дослідження [9].

Таким чином, у той час як об'єктом дослідження текстоцентричної семасіології є не природне висловлення, отримане емпіричним шляхом, а висловлювання, спеціально створене або спеціально препароване для ілюстрації певного положення, об'єктом дослідження лексико-центричної семасіології є автономна одиниця мови - слово, причому слово, виділене з мовлення. Адже мова, щоб стати предметом наукового дослідження виділяється з мовлення. Тому для мовознавця, що спирається у своїй роботі на емпіричне знання, з якого він черпає матеріал для теоретичних узагальнень, мова є тим джерелом, з якого він витягує предмет дослідження.

Виходячи з викладеного, поставлене перед семасіологією питання про те, де слід шукати значення, може бути сформульовано таким чином - чи повинно в семасіології виходити з об'єктивного існування окремого слова, не тільки як частини вже створеного твору мовлення, а як закріпленого у свідомості мовця еквівалента елементів розчленованої дійсності (лексико-центричний підхід), чи слід вважати, що тільки семантика зв'язного тексту може вважатися справді науковим об'єктом дослідження (текстоцентричний підхід)?

Може здатися, що така постановка питання невиправдана і що вона є плодом теоретичних вигадок, оскільки семасіологія споконвіку займалася вивченням значень окремо взятих одиниць. Однак справа в тому, що в останні роки з'явилася значна кількість семасіологічних досліджень, в яких методологічною основою є те, що було вище позначено як текстоцентричний підхід. Цілком очевидно, тому, що розмежування лексико-центричного і текстоцентричного підходів має першорядне методологічне значення.

Якщо звернутися до дуже широкої літератури питання, то може скластися враження, що відмінність лексико-центричного і текстоцентричного напрямів відповідає розрізненню так званого «традиційного» і структуралістського напрямків. Таке враження «ґрунтується на непорозумінні, оскільки сама постановка питання про протиставлення традиційного і структуралістського напрямків неправомірна» [10].

Лексико-центрична семасіологія виходить з принципового вирізнення слова як основної одиниці лексикологічного дослідження і - в практичному застосуванні - лексикографічного опису. Якщо це називати традиційним, то і структуралізм може бути традиційним, оскільки реальність слова не заперечується більшістю напрямів, які називають себе структуралістськими [11]. Мова може йти про протиставлення атомізму лексикологічних описів, тобто методу роздільного розгляду лінгвістичних явищ, зокрема ізольованого аналізу значень окремих слів, і структуралізму, тобто такого методу лінгвістичного дослідження, при якому явища, мови розглядаються як система певних взаємин і залежностей. З цієї точки зору лексико-центричні методики є структуралістськими. Також не можна сказати, що лексико-центричний підхід є описовим (descriptive), а текстоцентричний - пояснювальним (explanatory) оскільки і описувати, і пояснювати можна як структурно, так і атомістично.

Інша справа, якщо мова йде про «структурну семантику» як про розвиток ідей Н. Хомського, який в пізніших роботах ввів поняття «семантичного компонента» [12]. Розкладання цього компонента на граничні семантичні одиниці являє собою спробу підвести дане «індивідуальне» слово під такі категорії та класи, які дозволили б безпомилково інтерпретувати (трансформувати) цілі висловлювання. Таким чином, одержувана структура виявляється «морфосинтаксичною», а не лексикологічною, тобто це спроба пояснення закономірностей побудови цілих висловлювань, замість поглибленого розгляду індивідуальної специфіки конкретного слова як окремої одиниці словникового складу мови.

Прихильники лексико-центричної семасіології різко розходяться з лінгвістами, що будують свою теорію на текстоцентричному принципі. Лексико-центрична семасіологія ґрунтується на тому, що (перефразовуючи Ф. де Соссюра) словниковий склад - це не просто якась кількість концептів, виражених відповідними одиницями, як і слово - це не просто поєднання деякого звучання з деяким концептом [13]. Слово - це єдине ціле, і для того, щоб виявити складові його елементи, воно повинно піддаватися аналізу саме як єдине ціле.

У лінгвістиці немає не тільки єдиного поняття «значення», але немає і єдиного, загальноприйнятого його визначення [14].

Необхідно зазначити, що питання про значення займає сьогодні не тільки лінгвістів. Воно широко обговорюється представниками різних гуманітарних спеціальностей. Так, наприклад, філософи і антрополози багато займаються до сих пір дуже популярною теорією лінгвістичної відносності - гіпотезою Сепіра-Уорфа [15]. Слово приймається як основна двостороння одиниця мови, яка є граничною складовою речення, здатна безпосередньо співвідноситися з предметом думки як узагальненим відображенням даної «ділянки» дійсності і спрямовуватися на цю останню. Слово - основна одиниця лексики мови [16].

Таким чином можна сказати, що загальнометодологічною основою лексико-центричної семасіології є розуміння значення як відображення «двоєдиної» об'єктивної реаль-

ності: по-перше, об'єктивної реальності зовнішнього матеріального і соціального світу і, по-друге, реальності «рідної мови»; причому друга, будучи похідною по відношенню до першої, тим не менш робить на неї цілком певний зворотній вплив. [17]

Де-Соссюр теж визнавав громадську природу мови [18]. Одне з коротких визначень, яке Де-Соссюр дав мові - «Мова є система знаків, що виражають ідеї ...» [18] - є відправним принципом для багатьох дослідницьких напрямів, зокрема для структурного мовознавства, яке продовжує приділяти чимало уваги природі «мовного знака». Проте погляди Соссюра неодноразово піддавалися критиці. [19]

Найбільш широко відомими і до цих пір найбільш цікавими з спроб структурного опису, правда, невеликої мікросистеми мови, є роботи Сепіра [20], які визначили не лише характер багатьох наступних досліджень, а й ряд новітніх робіт.

Лексико-центричне дослідження, як випливає з самої назви, не ставить собі за мету з'ясування смислів цілих висловлювань. Висловлення (речення) як об'єкт дослідження змістовної сторони мови виступає в роботах тих учнів Н. Хомського, які спробували пояснити і описати здатність людей розуміти повідомлення і породжувати безліч семантично прийнятних речень на природних мовах, тобто створити щось, що можна було б назвати «генеративною семасіологією» [21]. Відмовившись від аналізу окремого слова (або «слабкої» семантики), вони оголосили справді науковим об'єктом дослідження «сильну» семантику зв'язного тексту. Такий підхід вперше намітився в роботах Хомського, Катца і Посталя [23] і отримав теоретичне обґрунтування на міжнародній конференції в Польщі в доповіді Н. Хомського, що називалася «Деякі спостереження, що стосуються проблеми семантичного аналізу природних мов» [24].

Основним постулатом текстоцентричного підходу є те, що семасіологія страждає не стільки від браку відомостей про значення та їх взаємозв'язки в природних мовах, скільки від відсутності адекватної теорії, яка може організувати, систематизувати та узагальнити ці відомості. Тому завдання полягає в тому, щоб визначити, який вигляд повинна мати семантична теорія природної мови, щоб найбільш розумно і чітко узгодити та подати всі факти семантичної структури мови, одержувані в результаті описового, емпіричного дослідження, «записати» їх «сенс» мовою універсальної семантики.

Вище коротко викладено два основні підходи до вивчення значення [25]. В рамках цих підходів можна виділити наступні особливі різновиди: 1) найбільш загальну і широко відому «репрезентацію» (Катц і Фодор) [26], 2) найбільш доступна, популяризаторську «репрезентацію» (Абрахам і Кіфер) [27] і 3) найбільш абстрактну «репрезентацію», максимально наближену до «чистих» категорій теоретичної логіки (Макколі).

Намагання прихильників породжуючої (генеративної) граматики, протягом ряду років, які постулювали форму як єдиний предмет лінгвістики і обходилися «без звернення до семантики», ввести в свої побудови «семантичний компонент», природно вилилися в намагання знайти в основі значення висловлювання якісь концептуальні структури і зобразити, представити (represent) їх або у вигляді різних ієрархій, або за допомогою інших формальних засобів, здебільшого йдуть від символіки формальної логіки. Такий підхід, при якому семантичний компонент розглядається як щось сумарне, визначальне значення цілого висловлювання, виключав інтерес до значень окремих елементів, які складають це висловлювання, тобто до значень лексичних одиниць як таких.

Все більш очевидний відхід від мови, звернення до формальної логіки, перетворення лексикології в свого роду «концептуалістику», вбирає лексичні факти та явища в одяг

абстрактних побудов, привели до того, що об'єктом вивчення перестала бути мова. Її місце зайняли «концептуальні структури», «оголені думки». При такому положенні, як показали розглянуті вище теорії, звернення до лексичних одиниць було неминуче, так як без визначення особових значень значення загальні виявлялися недостатньо чіткими і, що найголовніше, не відповідали на питання про те, що дійсно означає дане конкретне висловлювання. Тут дослідники натрапили на непереборні труднощі: Як в рамках структурної семантики представити значення окремих одиниць?

На допомогу прийшов компонентний аналіз. Хоча ні Катц, ні Фодор, ні Макколі, ні інші не називають його так, суть справи не змінюється - вони тим чи іншим способом записують значення слова у вигляді комплексу складових його граничних семантичних одиниць (елементів, компонентів).

Основним загальним напрямком сучасної семасіології є пошук об'єктивних методів виявлення істини, тобто створення таких дослідницьких процедур, які дозволили б, нарешті, поставити вивчення внутрішньої «сторони мови» на цілком надійну наукову основу.

Як можна бачити з викладеного вище жоден дослідник не може пройти повз того факту, що мова існує тільки в мовленні і через мовлення і ніяких інших форм існування не знає. Отже, лексика, або словниковий склад мови, як його частина повинна вилучатись, як «метал з руди», з незліченних реальних творінь мовлення. Те ж відноситься до значень: різні лексико-семантичні варіанти слова (варіанти лексики) реалізуються, встановлюються, відокремлюються один від одного в мовленні, в контексті і, як правило, однозначно розкриваються тільки в конкретних словосполученнях. Об'єктивність суджень не може бути досягнута без звернення до контексту вживання відповідних одиниць. З цієї точки зору, здавалося б, немає різниці між лексико-центричним і тексто-центричним підходами. Однак це не так. Різниця є і досить істотна.

Можна вважати, що об'єктом семасіологічного дослідження для лексикоцентриста є слово, яке, реалізуючи свої значення в контекстах вживання, проте розглядається як інваріантна одиниця мови. Текстоцентричний підхід, що представляє собою частину сучасного формального мовознавства, що прийшов на зміну мовознавству структуралістському, в чистому вигляді не визнає автономності слова і обмежує поняття контексту тими відносинами, які можна виявити формальними засобами в друкованому тексті. Таким чином, залишається без уваги екстралінгвістичний контекст. Іншими словами, ці два напрямки можуть бути охарактеризовані як власне лінгвістичне, тобто таким, яке досліджує реальні факти, вживання в живому мовленні, і абстрактно-семасіологічне, тобто таке, яке цілком займається апріорними побудовами і гіпотезами про те, що можна подумки уявити. У цьому й полягає принципова відмінність між ними.

Треба відзначити, що вихідні положення текстоцентричної лексикології зв'язуються з тим часом, коли розвиток електронно-обчислювальної техніки поставив питання про технізацію лінгвістичного дослідження. Тоді виникла нагальна потреба розробити настільки надійні прийоми, щоб їх можна було легко і безпосередньо подавати на механізми. Тому виявлення відомих стійких зовнішніх ознак, що дозволяють застосування простих, елементарних прийомів, відшукування в тій невизначеній (ill-defined) системі, якою є природна людська мова, окремих чітких (well-defined) ділянок виявилися дуже корисними. Проте спроба будь-що-будь охопити чіткими формальними правилами всю

мову або, хоча б, придумати набори (ланцюжки) правил, на зразок трансформацій, для найскладнішої семантичної конфігурації слова, живої, яка безперервно змінюється, що реагує на зміни в суспільному житті, видається нереальною. По суті, ці спроби призводять до мовознавства без мови. Ми бачимо, що ті положення, які п'ятнадцять років тому ще могли сприйматися як цікаві гіпотези, зараз, після численних спроб їх детальної розробки, показали, що вони не стільки сприяють розвитку науки про мову, скільки систематично відводять дослідника від мовознавства.

Хоча створення моделі знакової поведінки людини, зокрема моделі синтезу семантично правильних речень, і представляє великий інтерес, в даний час більш важливим є аналіз існуючого, тобто аналіз внутрішньої організації мовного матеріалу, виявлення основних (універсальних) семантичних категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harris. Z. Methods in structural linguistic. Chicago, 1951, стор.7-9
2. Greenberg J. Essays in linguistics. Chicago. 1958
3. Шайкевич А.Я. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей // Иностранные языки в высшей школе. – Вып. II. – М., 1963,
4. Шайкевич А. Я. Введение в лингвистику. - М. : Изд-во РОУ, 1995.
5. Тер-Минасова С.Г. «Word-Combination. Theory and Method» 1974 г.
6. Мірам Г.Е. Докторська дисертація на тему «Дистрибутивна модель синтаксису та семантики наукового тексту для систем автоматичної обробки інформації» Московський педагогічний університет М.1996.
7. Harris Z.S. Distributional structure. – Word, 1954 v.10, #2, p. 146-162
8. Филмор Ч. Основные проблемы лексической семантики // Новое в зарубежной лингвистике, М., Прогресс, 1983, вып. 12 , с.с.74-122.
9. Ч.К.Фриз Новое в лингвистике. Вып. 2 Под редакцией: Звегинцев В. А. Издательство: М., Издательство иностранной литературы, 1962. - 687 с. Ч.Фриз, Значение и лингвистический анализ. Перевод с английского С. А. Григорьевой с.с. 98-117.
10. Roderick Firth Harvard University, Coherence, Certainty, and Epistemic Priority The Journal of Philosophy, Vol. LXVI, No. 19 (October, 1964): pp. 545-557.
11. Черч 1960: А.Черч. Введение в математическую логику. М., 1960.
12. Уоллес Л.Чейф Значение и структура языка. серия Языковеды мира. Пер. с англ. М Прогресс 1975г. 432с
13. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. М: Просвещение. 1966, 301 с.
14. Апресян Ю.Д. О языке для описания значений слов. – Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1969. № 5.
15. Апресян Ю.Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики // Проблемы структурной лингвистики, 1963, Изд-во АН СССР, с.с.102-149.
16. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. М.: Просвещение. 1966, 301с.
17. Шаумян С.К. Философские вопросы теоретической лингвистики. М., 1971.

18. Перебейнос В.И. Проблемы значения в дескриптивной лингвистике. - В сб.: Научные записки ЧДП. Черкаси, 1962, с.143-162
19. Перебейнос В.И. Исследование лексической системы на основе аппликативной порождающей модели – В сб.: Структурно-математична лінгвістика. Київ: Наукова думка, 1965, с. 66-83
20. Курилович Е. Очерки по лингвистике М.:Тривиум , 490 стр. ISBN 5-1251-0188-5
21. Кузнецова А. И. Понятие семантической системы языка и методы ее исследования. – М., 1963
22. Сепир Э., Язык: Введение в изучение речи. М-Л., 1934, Соцгиз, 222с.
23. Sapir, Edward. In: Mandelbaum, David G. (ed.) Selected Writings of Edward Sapir. In Language, Culture, and Personality. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1949, p. 593.
24. Пиотровский Р.Г., К.Б. Бектаев, А.А.Пиотровская Математическая лингвистика М.: Высшая школа, 1977, 383с.
25. Ревзин И.И. Модели языка. М.: Изательство АН СССР, 1962, 191с.
26. Нелюбин Л.Л. Перевод и прикладная лингвистика. М.:Высшая школа, 1983, 207 с.
27. Тер-Минасова С.Г. Word-Combination: Theory and Method. Изд-во МГУ, 1974. 2,5 п.л.

УДК:81'25

Шевцова О.В.
(Київ, Україна)

ТЕОРІЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В НАУЦІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Стаття присвячена дослідженню існуючих у науці перекладознавства теорій еквівалентності. Проводиться аналіз динамічної еквівалентності, інформативної, комунікативної та семантичної моделей, а також ієрархічних моделей перекладу, пропонується введення двох нових рівнів в розрізі ієрархічних моделей еквівалентності.

Ключові слова: еквівалентність, інваріант, транслят, комунікат, гетеро валентність.

Статья посвящена исследованию существующих в науке переводоведения теорий эквивалентности. Проводится анализ динамической эквивалентности, информативной, коммуникативной и семантической моделей, а также иерархических моделей перевода, предлагается введение двух новых уровней в разрезе иерархических моделей эквивалентности.

Ключевые слова: эквивалентность, инвариант, транслят, коммуникат, гетеро валентность.

The article deals with the study of theories of equivalence existing in translation studies. Dynamic equivalence, informative, communicative and semantic models, as well as

© Шевцова О.В., 2011